

# प्लेटो

## प्लेटोचा न्याय सिद्धांत

उच्च कोटीचे आदर्षवादी तत्त्वज्ञान सांगणार ग्रीक विचारवंत म्हणून प्लेटो राज्यशास्त्रात प्रसिद्ध आहे. ग्रीकमध्ये राजकीय तत्त्वज्ञानाची सुरुवात प्लेटोच्या विचारांपासूनच झाली असे म्हटल्या जाते व तर्कबुद्ध पद्धतीने राजकीय विचारांना क्रमबद्ध व षिस्तवार रूप देणारा प्लेटो हा पहिला राजकीय विचारवंत ठरतो. इ.स. पूर्व 427 मध्ये अथेन्सच्या प्रसिद्ध ग्रीक नगरराज्यात प्लेटोचा जन्म झाला व इ.स. पूर्व 347 मध्ये त्यांचा मृत्यू झाला. ग्रीक नगरराज्यातील कूलीन परिवारात प्लेटो जन्मापपला आल्यामुळे त्याचे विचार कूलीन असलेले दिसून येतात.

कोणत्याही विचारवंताच्या विचारावर तत्कालीन परिस्थिती आणि त्याच्या काळातील घडामोडीचा प्रभाव पडलेला दिसून येतो. त्या अनुषंगाने प्लेटोचे विचार देखिल त्याच्या काळातील परिस्थितीने प्रभावी झालेले दिसून येतात तत्कालीन परिस्थितीने प्रभावी झालेले दिसून येतात. तत्कालीन ग्रीक नगरराज्यातील परिस्थिती प्रवास काळात त्याला आलेले अनुभव, सॉक्रेटीसच्या विचारांचा प्रभाव, तत्कालीन सम्राट, डिऑनिसिसअसचा अनुभव व त्याच्या कौटुंबिक कुलीन वातावरणाचा परिणाम या विचारानी याचे संपूर्ण राजकीय तत्त्वज्ञान प्रभावित झालेले दिसून येते.

आपल्या आयुश्यात एकूण 36 ग्रंथ लिहिले. त्यातील जेम त्मचनइसपबए जेम 'जंजमेउंदए जेम रूँ हे ग्रंथ अतिषय महत्त्वाचे समजले जातात.

जेम त्मचनइसपब या आपल्या ग्रंथात प्लेटोने न्याय सिद्धांताचे वर्णन केलेले आहे. किंबहुना त्मचनइसपब या ग्रंथाचे दुसरे नावच मुळीच ब्दबमतदपदह श्रनेजपबम असे आहे. प्लेटोच्या संपूर्ण राजकीय तत्त्वज्ञानाचा आधार न्याय सिद्धांत आहे. त्याची आदर्ष राज्याची कल्पना न्यायावरच अधिश्चित आहे.

न्याय म्हणजे काय याचा नैतिक आणि सामाजिक दृष्टीकोनातून प्लेटोने अर्थ स्पष्ट केलेला आहे.

प्लेटोच्या मते आपला स्वार्थ आणि वासना यावर संयम ठेऊन व्यक्तीला चांगली वागणुक ठेवण्यास भाग पाडणारी जी प्रेरणा असते ती म्हणजे न्याय होय.

प्लेटोने आपला न्याय सिद्धांत स्पष्ट करण्याअगोदर त्या काळामध्ये जे तीन न्याय सिद्धांत प्रचलीत होते त्याचे खंडन केले व नंतर आपली न्याय संकल्पना स्पष्ट केली.

प्लेटोच्या काळात तीन न्याय सिद्धांत प्रचलीत होते.

- 1) न्यायाचा परंपरागत सिद्धांत किंवा न्यायाचा सिफॅलसचा सिद्धांत
- 2) न्यायाचा क्रांतीकारी सिद्धांत किंवा थ्रेसिमिकसचा सिद्धांत
- 3) न्यायाचा कार्यकरणसंबंधावर आधारित सिद्धांत किंवा ग्लौकनचा सिद्धांत

### 1) न्यायाचा परंपरागत सिद्धांत किंवा न्यायाचा सिफॅलसचा सिद्धांत

प्लेटोच्या काळामध्ये न्याय म्हणजे काय याबाबतची सिफॅलस आणि पॉलीमार्कस या दोन विचारवंतांची कल्पना प्रचलीत होती.

सिफॅलसच्या मते न्याय म्हणजे सत्य बोलणे आणि ऋण फेडणे होय. परंतु या विद्यापनाचा नेमका अर्थ काय हे सांगण्यापूर्वीच सिफॅलसचा मृत्यू झाला व त्या नंतर त्याचा पुत्र पॉलीमार्कस याने न्यायाचा अर्थ स्पष्ट करण्याचा प्रयत्न केला. न्याय म्हणजे काय या प्रश्नाचे उत्तर देतांना पॉलीमार्कस असे म्हणतो

की न्याय म्हणजे प्रत्येक व्यक्तीषी उचीत व्यवहार करणे तसेच याचा अर्थ म्हणजे जषास तसा व्यवहार करणे म्हणजेच षत्रुषी षत्रुवत आचरण आणि मित्राषी मित्रवत आचरण.

परंतु प्लेटोला न्यायाचा हा परंपरागत अर्थ मान्य नव्हता. सिफॅलसच्या मते आपले ऋण फेडणे म्हणजे न्याय होय परंतू हे योग्य नाही असे प्लेटो म्हणतो. तसेच षत्रुषी षत्रुवत आचरण व मित्राषी मित्रवत आचरण ही बाब देखिल प्लेटोला मान्य नव्हती. त्याच्या मते न्यायाचा वरील दोन तत्वानुसार अर्थ घेतल्यास व्यक्तीला न्याय मिळण्याएवजी त्याच्यावर अन्यायच होण्याची षक्यता जास्त असते. म्हणून प्लेटो न्यायाच्या या परंपरागत सिद्धांताचे खंडन करतो.

## 2) न्यायाचा कांतीकारी सिद्धांत किंवा थ्रेसिमिकसचा सिद्धांत

सिफॅलस, पॉलीमार्फसनंतर सोफिस्ट विचारवंत थ्रेसिमिकसने न्यायाचा अर्थ स्पष्ट करण्याचा प्रयत्न केला जो थ्रेसिमिकसचा कांतीकारी सिद्धांत म्हणून ओळखला जातो.

त्याच्या मते न्याय म्हणजे सामर्थ्यषाली व्यक्तीच्या हिताचे पालन करणे. त्याच्या मते राज्यामध्ये सामर्थ्यषाली व्यक्ती लोकांवर षासन करत असते व ही व्यक्ती सर्व षक्तीमान आणि सर्वश्रेष्ठ असल्यामुळे तिच्या आज्ञांचे पालन करणे म्हणजे न्याय होय.

परंतु प्लेटोला न्यायचे हे देखिल तत्व मान्य नव्हते. व्याच्या मते या संकल्पनेतून दोन मुद्दे उपस्थित होतात. एक म्हणजे हे मान्य केल्यास षक्तीषाली व्यक्ती स्वार्थासाठी कार्य करीत असली तरी तिच्या आज्ञा पाळणे व्यक्तीला बंधनकारक ठरते व दुसरे यामुळे अन्याय किंवा अधर्म ही बाब देखिल न्याय म्हणावी लागते जे योग्य नाही. म्हणून प्लेटोच्या मते कोणत्याही चांगल्या गोष्टीत असा परस्पर विरोध नसतो. व न्याय हा आत्म्याचा गुण असल्यामुळे तो नेहमी चांगलाच असतो. त्यामुळे न्यायाची थ्रेसिमिकसची ही कल्पना मान्य करता येत नाही.

## 3) न्यायाचा कार्यकारणसंबंधावर आधारीत सिद्धांत किंवा ग्लौकनचा सिद्धांत

हा सिद्धांत कांतीकारी न्याय सिद्धांताच्या विरुद्ध आहे. ग्लौकनच्या मते न्याय म्हणजे सामर्थषाली व्यक्तीचे होत नसून दुर्बलांचे हीत आहे. कारण दुर्बलांचे हितसंरक्षण करण्याच्या उद्देशातून न्यायाची उत्पत्ती झालेली आहे. सामर्थषाली व्यक्तीच्या हुकुमषाही पासून वाचण्यासाठी दुर्बल व्यक्तींनी करार करून या करारानुसार आचरणासंबंधी नियम बनवले कायदयाचे स्वरुप स्पष्ट केले आणि या नियमांचे पालन करणे म्हणजे न्याय होय असे ग्लौकन म्हणतो आणि त्यामुळे न्याय हा नैसर्गिक नसून कृत्रीम आहे असे म्हणावे लागते.

परंतु प्लेटोला ही न्यायाची कल्पना मान्य नाही न्याय हा करार करून निर्माण केल्या जात नाही व बाहय व्यक्तीकडून निर्माण होत नाही तर तो आत्म्याचा गुण असल्यामुळे प्रत्येक व्यक्तीच्या अंतःकरणात असतो. तो षक्तीषाली आणि दुर्बल अष्या दोन्ही लोकाना प्रीय असतो. न्यायाच्या पालनात दोन्ही वर्गांचे हीत सामावलेले असते. त्यामुळे न्याय कृत्रीम नसून नैसर्गिक आहे. व तो सर्वांसाठी सारखा असतो असे प्लेटोने म्हटले आणि हा देखिल न्याय सिद्धांत अमान्य केला.

## 4) प्लेटोचा न्याय सिद्धांत

प्लेटोने त्याच्या काळात अस्तित्तात असलेल्या तीन वरिल न्याय सिद्धांताचे खंडन करुन स्वतः : ची न्याय संकल्पना मांडली. न्याय म्हणजे काय हे सांगतांना प्लेटो असे म्हणतो की,

न्याय हा आत्याचा गुण आहे व त्याचे अस्तित्व व्यक्तीच्या अतःकरणात असते. न्यायाचे अस्तित्व व्यक्तीच्या अतःकरणात असते. न्याय व्यक्ती आणि राज्य या दोघांमध्ये सारखाच असतो. प्लेटोच्या मते जी व्यक्ती आपल्या कर्तव्याचे पालन करते व सद्गुणी असते ती व्यक्ती न्यायी असते. हा न्याय आदर्ष राज्यताच प्राप्त होऊ शकतो. आपली न्याय कल्पना स्पष्ट करण्यासाठी प्लेटोने आधी व्यक्तीच्या अंगी असलेल्या तीन गुणांचे स्पष्टीकरण केले आणि त्याचे तीन वर्गात विभाजन केले व आपली न्याय संकल्पना स्पष्ट केली.

प्लेटोच्या मते प्रत्येक व्यक्तीत खालील तीन गुण कमी जास्त-प्रमाणात असतात. ती म्हणजे.

- 1) बुद्धी
- 2) वासना किंवर इच्छाशक्ती
- 3) शौर्य किंवा धाडस

या तीन गुणांच्या आधारावर राज्या मध्ये तीन वर्ग असतात.

- 1) शासक वर्ग
- 2) उत्पादक वर्ग
- 3) सैनिक वर्ग

### 1) शासक वर्ग :-

ज्या व्यक्तीच्या अंगी बुद्धिमत्ता आणि विवेकाचा गुण प्रबल असतो. त्यांना प्लेटो शासक वर्गामध्ये टाकतो. त्याला पालक वर्ग असे देखिल म्हणतात.

### 2) उत्पादक वर्ग :-

ज्या व्यक्तीच्या अंगी वासना किंवा इच्छाशक्ती तीव्र असते. त्यांना प्लेटो उत्पादक वर्गामध्ये टाकतो.

### 3) सैनिक वर्ग :-

शौर्य किंवा धाडस हा सैनिकी वर्गाचा गुणविशेष असतो. देशाच्या संरक्षणाचे काम हा वर्ग अधिक चांगल्या प्रकारे करू शकतो.

वरीलप्रमाणे तीन वर्गात व्यक्तीचे विभाजन केल्यानंतर प्रत्येक वर्गाची व्यक्ती तिला नेमुन दिलेली कामे चोखपणे करेल आणि दुसऱ्या च्या कार्यात हस्तक्षेप करणार नाही तेव्हा समाजाज शांतता व सुव्यवस्थेचे वातावरण निर्माण होईल. ज्यालाच प्लेटो न्याय असे म्हणतो. थोडक्यात आपल्या मुळ प्रवृत्तीनुसार निःठेने आपली कामे पार पाडणे आणि इतरांच्या कामात हस्तक्षेप न करणे म्हणजेच न्याय होय असे प्लेटो म्हणतो.

वरील वर्णनावरुन प्लेटोच्या न्याय सिद्धांताची काही वैशिष्टे सांगता येईल,

### 1) आत्मीक आणि नैतिक गुण :-

प्लेटोने न्यायाला आत्मीक आणि नैतिक गुण मानले आहे.

**2) कार्याविभाजन :-**

प्लेटोची न्याय कल्पना कार्याविभाजनावर आधारलेली आहे. व्यक्तीच्या अंगी असलेल्या गुणांच्या आधारावर त्याने व्यक्तीमध्ये कार्य विभाजन केले आहे.

**3) हस्तक्षेप :-**

इतरांच्या कामात हस्तक्षेप न करणे हे न्यायामध्ये प्लेटोला अभिप्रेत आहे.

**4) समन्वय :-**

प्लेटोच्या न्याय संकल्पनेत एकमेकांच्या कामामध्ये समन्वय प्रस्थापित होतो म्हणून प्लेटोला समन्वय अभिप्रेत आहे.

**5) कार्याविशेषज्ञता :-**

हा प्लेटोच्या न्याय सिद्धांताचा महत्वाचा गुण आहे. आपल्या मुळ प्रवृत्ती ' नुसार व्यक्ती कार्य करित राहिल्यास ती त्या कार्यात नीपुण बनते जी गोष्ट समाजासाठी उपयोगी ठरते.

**6) व्यक्तीहीत आणि समाजहिताची एकरूपकता :-**

राज्य हे व्यक्तीनीच मिळून बनलेले असते. त्यामुळे प्रत्येक व्यक्ती आपआपले कार्य योग्य रितीने करेल त्यावेळेस आपोआपच समाजातले तीनही वर्ग आपआपले कार्य योग्य रितीने पार पाडतांना दिसेल अशाप्रकारे व्यक्तीहित म्हणजेचे व्यक्तीहीत आणि समाजहीत यात एकरूपकता निर्माण होईल.

**7) राज्य व्यक्तीचे विस्तारित रूप :-**

राज्य हे व्यक्तीने मिळून बनेलेले असल्यामुळे व्यक्ती न्यायीपणाने वागली की राज्यात आपोआपच न्याय प्रस्थापित होईल.

**8) न्याय राज्याचा आत्मा :-**

प्लेटोने न्यायाला राज्याचा आत्मा मानले आहे आणि तो राज्याचा गुण असल्यामुळे राज्यात राहूनच न्याय प्राप्त करता येतो.

**9) टिकात्मक परीक्षण :-**

वरील प्रमाणे प्लेटोने न्याय कल्पना सांगितली परंतु त्यात अनेक दोष आढळून येतात ते पुढीलप्रमाणे

**1) सदोषा वर्ग विभाजन**

प्लेटोने व्यक्तीच्या गुणांच्या आधारावर जे तीन वर्गात व्यक्तीचे विभाजन केले आहे ते दोषपूर्ण आहे. कारण व्यक्तीत कधीच एक गुण प्रबळ असतो असे म्हणता येत नाही. त्याच्या अंगी विविध गुण असतात आणि प्रसंगानुरूप ते अभिव्यक्त होत असतात.

**2) कर्तव्यावर भर :-**

प्लेटोने राज्यातील तीन वर्गांना केवळ कर्तव्य पालन करायला सांगितले आहे. पण त्याबरोबर व्यक्तीच्या अधिकाराकडे दुर्लक्ष केले आहे.

**3) व्यक्ती विकासाला बाधक :-**

हा न्याय सिद्धांत व्यक्तीमत्व विकासाला बाधक आहे. प्लेटोच्या या व्यवस्थेत आपल्या पसंतीप्रमाणे व्यक्तीला काम करता येत नाही.

**4) नैतिकता म्हणजे न्याय नाही :-**

प्लेटोने न्यायाच्या सिद्धांतातून षासक वर्गाला विशेष महत्व प्राप्त होते. व त्यातून त्यांची हुकुमशाही हि निर्माण होण्याचा धोका निर्माण होतो.

**6) लोकशाहीच्या विरुद्ध :-**

प्लेटोचा हा न्याय सिद्धांत व्यक्ती स्वातंत्र्य आणि लोकशाहीच्या विरोधी आहे. कारण यात आपल्या गुणवत्तेत वाढ करण्याचे आणि कार्यात बदल करण्याचे स्वातंत्र्य प्लेटो देत नाही.

**7) संघर्षाची शक्यता :-**

प्लेटोच्या या न्यायसिद्धांतून षासक वर्गाला सर्वश्रेष्ठ स्थान दिले आहे. त्यामुळे त्यांच्यात एकता प्रस्थापित होण्याऐवजी संघर्ष निर्माण होण्याची शक्यता अधिक राहते.

वरीलप्रमाणे प्लेटोच्या न्याय सिद्धांत वर टिका होत तरी या सिद्धांताचे वेगळेपण आपल्या लक्षात येते. आधुनिक काळातील न्याय संकल्पनेप्रमाणे त्याची न्याय कल्पना कायदयावर आधारीत नसून नैतिकतेवर आधारीत आहे. समाजातील सर्व वर्गांना न्याय कसा मिळेल याकडे प्लेटोने लक्ष दिले आहे. व समाजातील निरनिराळ्या वर्गात एकता आणि सुसंवाद प्रस्थापित करणे हे त्याच्या न्यायाचे उद्दिष्ट आहे. व हा न्याय आदर्ष राज्यातच प्राप्त होऊ शकत असल्यामुळे ही न्याय संकल्पना आदर्ष राज्याच्या कल्पनेशी सुसंगत आहे. अतिषय उच्च दर्जाची आणि नैतिकदृष्ट्या ती समर्थनीय आहे.

**प्लेटोची आदर्ष राज्याची कल्पना**

प्लेटोने त्मचनइसपब या ग्रंथामध्ये राज्याचे वर्णन केले आहे. प्लेटोच्या काळामध्ये ग्रीक नगरराज्यांचे झालेले उधःपतन अथेन्स मध्ये झालेला लोकषाहीचा –हास साक्रेटिसचा मुत्यु व . राज्यकर्त्यांच्या हुकुमषाहीचा अनुभव या सर्वामुळे व्यतीत होऊन प्लेटोने आदर्ष राज्याची कल्पना मांडलेली आहे. प्लेटोला आदर्ष राज्याची प्रस्थापना करायची होती आणि न्याय हा आदर्ष राज्यातच प्राप्त होऊ शकतो. म्हणुन प्लेटोने आदर्ष राज्याची कल्पना मांडलेली आहे. ग्रीक नगरराज्यातील दोश नाहीसे करणे, न्याय सद्गुण आणि विवेकाचे राज्य स्थापन करणे हा प्लेटोचा आदर्ष राज्य स्थापन करण्या मागचा उद्देश होता. आपली आदर्ष राज्याची कल्पना मांडण्याअगोदर तत्कालीन ग्रीक नगरराज्यांमधील अनेक चांगल्या गोष्टी एकत्रीत केल्या. खालील तत्वांवर प्लेटोची आदर्ष राज्याची कल्पना आधारलेली होती. ती तत्वे म्हणजे

- 1) श्रेष्ठ जीवनाची प्राप्ती करणे
- 2) व्यक्तीच्या आर्थिक गरजांची पूर्तता करणे.
- 3) न्यायाची प्रस्थापना करणे.
- 4) स्त्री आणि पुरुशांना समानतेच्या पातळीवर आणणे.
- 5) षासक आणि सैनिकी वर्गासाठी साम्यवाद लागू करणे.
- 6) तत्वज्ञ षासकाची निर्मिती करून त्यांच्यासाठी आदर्ष षिक्षण पद्धती राबवणे. या तत्वांनी प्रभावीत होऊन प्लेटोने आदर्ष राज्याची कल्पना सांगितली ज्याची वैषिष्टये पुढील प्रमाणे होती.

#### 1) तत्वज्ञ राज्यकर्ता :-

प्लेटोच्या आदर्ष राज्याचा षासक तत्वज्ञानी व्यक्ती असेल असे तो म्हणतो कारण तत्वज्ञानी व्यक्ती ज्ञानी विवेकसंपन्न असल्यामुळे तो राग, लोभ,स्वार्थ यापासुन दूर राहतो. व तो साहसी संयमी व न्यायप्रीय असतो. भौतिक सुख आणि बाहय आकर्षणापासुल तो दूर असल्यामुळे राज्यातील नागरीकांची चांगल्याप्रकारे काळजी होऊ शकतो आणि तो उत्कृश्ट राज्यकर्ता होऊ शकतो.

#### 2) वर्ग व्यवस्था :-

प्लेटोच्या आदर्ष राज्यात राज्यातील नागरीकांचे विभाजन तीन वर्गामध्ये झालेले दिसून येते. व्यक्तीच्या अंगी असलेल्या साहस, बुध्दिमत्ता आणि वासना या तीन गुणांच्या आधारावर केलेले असते आणि या गुणांवर आधारीत सैनिक, उत्पादक आणि षासक अषी वर्गविभागणी राज्यामध्ये आढळून येते.

#### 3) शिक्षण पद्धती :-

प्लेटोला आदर्ष राज्याचा षासक तत्व ज्ञानी व्यक्ती हवा होता म्हणुन चारित्र्यवान तत्वज्ञानी षासक निर्माण करणे, उत्तम सैनिक व सद्गुणी नागरीक निर्माण करणे यासाठी प्लेटोने एक आदर्ष षिक्षण योजना राज्यात असावी असे सांगितले आहे. जे त्याच्या आदर्ष राज्याची वैषिष्ट आहे.

#### 4)साम्यवाद :-

प्लेटोच्या आदर्ष राज्याचे साम्यवाद हे महत्वाचे वैषिष्ट आहे. षासक वर्ग आणि सैनिक वर्ग आपल्या कर्तव्यापासून विचलित होऊ नये म्हणुन षासक आणि सैनिकी वर्गासाठी कुटुंब व संपत्ती काढुन घेणारा साम्यवाद प्लेटो सांगतो.

#### 5)स्त्री पुरुशा समानता :-

प्लेटोच्या आदर्ष राज्याचे स्त्री-पुरुश समानता हे महत्वाचे वैषिष्टे आहे. प्लेटोच्या आदर्ष राज्यात स्त्री आणि पुरुशांना एकसारखे षिक्षण व सामाजिक व राजकीय कार्यात सहभागी होण्याची समान संधी मिळु शकेल अषी व्यवस्था प्लेटोने केली आहे.

#### 6)साहित्य आणि कला यावर नियंत्रण :-

प्लेटोच्या आदर्ष राज्यात युवकांच्या भावना भडकवणारे व भ्रष्ट मार्गाना प्रोत्साहन देणारे साहित्य प्रकाषीत होणार नाही याची काळजी घेण्यात आलेली आहे. आणि म्हणुन साहित्य आणि कलेवर प्लेटो राज्याचे पूर्ण नियंत्रण ठेवतो.

### 7) कायदयाचे अस्तित्व नाही :-

प्लेटोच्या आदर्ष राज्यात कायदे व न्यायालये असणार नाही असे प्लेटोने म्हटले आहे. कारण आदर्ष राज्य हे न्यायावर आधारीत असल्यामुळे येथील लोक समजंस असतील त्यामुळे कायदयाची आवश्यकता भासणार नाही.

### 8) सर्वाधिकारी राज्याचे समर्थन :-

प्लेटोच्या आदर्ष राज्याची सर्वसुत्रे तत्वज्ञानी राजाकडे सोपवलेली आहे. व त्याला कायदयाच्या बंधनापासून मुक्त ठेवले आहे. त्याच्याकडे अनियंत्रित सत्ता सोपवली आहे. त्यामुळे आदर्ष राज्याच्या नावाखाली प्लेटोने निरंकुष राज्याचे समर्थन केले आहे. ?

### ● आदर्ष राज्यावरील टिका :-

प्लेटोच्या आदर्ष राज्याच्या कल्पनेवर पुढील मुद्दयांच्या आधारे टिका केली जाते.

- 1) प्लेटोची तत्वज्ञानी षासकाची कल्पना अव्यवहार्य आहे. कारण प्लेटोला अभिप्रेत असलेला तत्वज्ञानी षासक निर्माण होणे ही अषक्य अषी बाब आहे तसेच प्लेटोचा तत्वज्ञानी षासक, उत्कृश्ट विचारवंत व्यक्ती आणि ज्ञानी असू षकेल परंतु तो उत्कृश्ट राज्यकर्ता असे म्हणता येत नाही.
- 2) प्लेटोने सांगितलेले वर्ग विभाजन अव्यवदार्य अनैसर्गिक, अस्वाभाविक असलेले दिसून येते कारण ज्या तीन गुणांच्या आधारावर त्याने हे वर्ग विभाजन केलेले आहे त्यापैकी कधीच व्यक्तीमध्ये केवळ एक गुण प्रभावी नसतो तर तिनही गुण निरनिराळया वेळी प्रभावी नसतो तर तिनही गुण निरनिराळया वेळी प्रभावी असतात. त्यामुळे केवळ एका गुणाच्या आधारावर व्यक्तीमध्ये विभाजन करणे ही बाब अयोग्य आहे.

### 3) सदोा शिक्षण पद्धती

प्लेटोची षिक्षण पद्धती दोशपूर्ण असलेली दिसून येते त्याचे षिक्षण वयाच्या 45 ते 50 वर्शापर्यंत चालणारे आहे व हे षिक्षण राज्यातील सर्व लोकांसाठी नसून केवळ सैनिक आणि षासक वर्गासाठीच आहे. जे योग्य नाही.

- 4) प्लेटोचा साम्यवाद अतिरेकी स्वरुपाच आहे प्लेटोने आदर्ष राज्यासाठी जो सैनिक आणि षासक वर्गासाठी साम्यवाद सांगितला आहे तो उत्पादक वर्गासाठी नाही त्यामुळे तो अर्धवट स्वरुपाचा आहे. व मानवी स्वभाविरुद्ध जाणारा असून अतिरेकी स्वरुपाचा आहे.

### 5) व्यक्ती विकासाला बाधक

प्लेटोच्या आदर्ष राज्यात प्रत्येकाला एकाच कार्य नेहमी करावे लागते त्यामुळे यंत्रवत बनण्याचा धोका निर्माण होतो. त्यामुळे नागरीकांना स्वातंत्र्य मिळत नाही व त्याचा व्यक्तीमत्व विकास खुंटतो.

**6) लोकशाहीच्या विरुद्ध:-**

प्लेटोचे आदर्ष राज्य लोकशाहीच्या विरुद्ध असून सर्वकश किंवा हुकुमशाहीला प्रोल्साहन देणारे आहे. या आदर्ष राज्यात तत्त्वज्ञानी षासकाला सर्वाधिकार सोपवल्यामुळे तो हुकुमशाहा बणण्याचा धोका निर्माण होतो जे लोकशाहीच्या विरुद्ध आहे.

**7) कायदयाकडे दुर्लक्ष:-**

प्लेटोने आदर्ष राज्यामध्ये कायदे नसतील असे म्हटले आहे. कारण राज्यातील प्रजा व राज्यकर्ते न्यायी असल्यामुळे कायदयाची गरज असणार नाही असे तो म्हणतो. परंतु ते अतिषय चूकिचे आहे. कारण कायदयाषिवाय राज्याची कल्पना करता येत नाही.

**8) अवास्तव कल्पना:-**

प्लेटोची आदर्ष राज्याची कल्पना वास्तविकते पासून दूर जाणारी आहे. प्लेटोने कल्पना सृश्टीचा आश्रय घेऊन आदर्ष राज्याचे वर्णन करतांना वास्तविकतेकडे दुर्लक्ष केले आहे.

**9) गुलामगिरीच्या प्रश्नाकडे दुर्लक्ष :-**

प्लेटोच्या आदर्ष राज्यात प्लेटोने गुलामगिरीच्या प्रथेविशयी काहीही सांगितले नाही. त्याने त्याचे समर्थनही केले नाही आणि विरोधही केला नाही. म्हणजेच तो गुलामगिरीच्या समर्थनाचा होता असेच यावरून सिद्ध होते.

वरील प्रमाणे प्लेटोच्या आदर्ष राज्यावर टिका होत असली तरी प्लेटोची आदर्ष राज्याची कल्पना अतिषय उच्च कोटीची व नैतिक स्वरुपाची आहे. प्लेटोच्या आदर्ष राज्यातील काल्पनीक भाग व्यावहारीक ते पासून वेगळा करुन पाहिल्यास प्लेटोच्या विचारांचे महत्व लक्षात येते काही गोश्टी प्रत्यक्षात आणणे कठीण असले असे जरी दिसत असते तरी त्या अवास्तव नाहीत या बाबी कोणत्याही काळात आणि कोणत्याही राज्यव्यवस्थेसाठी आदर्ष व अनुकरणीय अष्याच आहे.

**प्लेटोचा तत्त्वज्ञानी षासक किंवा आदर्ष राज्यकर्ता**



प्लेटोला आदर्ष राज्य निर्माण करायचे होते आणि राज्य तो पर्यंत आदर्ष होत नाही जो पर्यंत राज्याचा राज्यकर्ता आदर्ष असत नाही. म्हणून आपल्या जीम त्मचनइसपब या ग्रंथात प्लेटोने आदर्ष षासकाची कल्पना मांडलेली आहे.

प्लेटोच्या मते तत्कालीन नगर राज्यांची दुःखद स्थिती त्या नगरराज्यांना आदर्ष राज्यकर्ते न मिळाल्यामुळे झालेली होती. आणि म्हणून प्लेटो असे म्हणतो की, ' जो पर्यंत तत्त्वज्ञानी राज्यकर्ता होत नाही तो पर्यंत राज्याची अरीश्टापासून सुटका होणे षक्य नाही' प्लेटोच्या काळात नगरराज्यांचे अधःपतन झालेले होते. राज्यकर्ते स्वार्थी आणि भ्रश्टाचारी बनलेले होते. आणि याला कारणीभूत म्हणजे गुणवत्ता नसलेले राज्यकर्ते होते आणि म्हणून प्लेटोने असे म्हटले की तत्त्वज्ञानी राज्यकर्त्याकडे जर राज्याची सुत्रे सोपवली तर हा राज्यकर्ता विवेकबुद्धिने युक्त असल्यामुळे समाजाचे नियमन चांगल्या पद्धतीने करू षकेल आणि राज्य आदर्ष बनेल. प्लेटो तत्त्वज्ञानी राज्यकर्ता कोणत्या गुणांनी युक्त असावा हे देखिल स्पश्ट करतो. त्याच्या मते राज्यकर्त्याच्या अंगी खालील गुण असावे.

- 1) तत्त्वज्ञानी राजा सद्गुणी चारित्र्यवान उत्तम स्वभावाचा असावा.
- 2) तो अंतर्ज्ञानी व विषाल हृदयाचा असावा.
- 3) तो इंद्रीयजन्य वासना आणि स्वार्थ बुद्धिधवर विजय मिळवणारा असावा.
- 4) तो सत्यषोधक आणि सत्याचा पाठपुरावा करणारा असावा.
- 5) त्याला मृत्यूचे भय वाटू नये.

वरीलप्रमाणे गुणांनी युक्त असलेला राज्यकर्ता आपल्या क्षमतांचा वापर राज्याच्या व व्यातील नागरीकांच्या हितासाठी हितासाठी करतो म्हणून तत्त्वज्ञानी राजाचे षासन आदर्ष व सर्वश्रेश्ट ठरते. असा राज्यकर्ता उपलब्ध होणे षक्यच होईल असे सांगता येत नाही. म्हणून योग्य ते षिक्षण देऊन आदर्ष षासकांची निर्मिती करता येते असे प्लेटो म्हणतो आणि त्यासाठी त्याने एक षिक्षण योजना सांगितलेली आहे. विषिष्ट आणि योजना बध्द प्रषिक्षण देऊन उत्कृश्ट राज्यकर्ता निर्माण करता येतो अशी प्लेटोची धारणा होती. आणि म्हणून सर्वगुणसंपन्न असा तत्त्वज्ञानी षासक घडवण्यासाठी प्लेटोने प्रदिर्घ आणि योजनाबध्द अशी षिक्षणपद्धती सांगितली आहे.

1) वयाच्या 20 वर्षापर्यंत सर्वसामान्य षिक्षण

2) पहिल्या टप्प्यात उत्तीर्ण झालेल्या व्यक्तींना वयाच्या 30 वर्षापर्यंत गणित, भूमिती तर्कषास्त्र,

खगोलषास्त्रचा अभ्यास तसेच सैनिक प्रषिक्षण देण्यात यावे व हा टप्पा यषस्वीरित्या पूर्ण करण्याच्यांना त्या

पुढील टप्प्यांचे प्रषिक्षण देण्यात येईल.

3) वयाच्या 40 ते 50 वर्षापर्यंत जे षिक्षण देण्यात येईल ते मनन आणि चिंतनाच्या स्वरुपाचे असेल. त्यातून

गणित आणि तर्कषास्त्राचे अध्ययन उमेदवाराचे व्हावे ही योजना आहे. अध्याप्रकारे षिक्षणाचा हा षेवटचा

टप्पा पूर्ण झाल्यानंतरप्लेटो असे म्हणतो की व्यक्ती तत्त्वज्ञानी बनतो आणि ती राज्यकारभार करण्यासाठी पात्र ठरतो.

प्लेटोची तत्त्वज्ञ षासकाची कल्पना ही ज्ञानसिध्दांतावर आधारीत असल्यामुळे षासक वर्गासाठी ज्ञानवर्धक अभ्यासक्रमाची आखणी केली आहे. प्लेटोच्या मते इतर कोणत्याही ज्ञानपेक्षा तत्त्वज्ञान हे अधिक महत्वाचे असते तेच खरे ज्ञान असते म्हणून तत्त्वज्ञानाच्या माध्यमातून अंतीम सत्याचा षोध घेण्याचा प्रयत्न राज्यकर्ता करतो आणि म्हणून तो राज्य करण्यास लायक ठरतो.

या कल्पनेच्या माध्यमातून प्लेटोने तत्वज्ञानी षासकावर काही बंधने टाकलेली आहे ती म्हणजे तत्वज्ञानी राज्यकर्ता एकच असेल तर त्याला राजेष्वाही म्हणण्यात येईल आणि एकापेक्षा जास्त राज्यकर्ते असतील तर त्याला कूलीन तंत्र म्हणण्यात येईल. तत्वज्ञानी षासकाला अर्निबंध सत्ता नाही मात्र ही सत्ता वापरतांना प्लेटोने त्याच्या सत्तेवर संविधानाची काही बंधने टाकली आहे ती अषी,

- 1) राज्यात अतिषय गरीबी आणि अतिषय श्रीमंती अषी स्थिती निर्माण होऊ नये कारण त्यामुळे गरीब-श्रीमत असा संघर्ष उद्भरू षकतो.
- 2) राज्याच्या आकार एकात्मता टिकवता येणार नाही एवढा मोठा आणि राज्य स्वयपुर्ण बनू षकणार नाही एवढा छोट असू नये.
- 3) प्रत्येक व्यक्तीला आपले कार्य करता येईल अषी न्यायपुर्ण समाजव्यवस्था टिकवता आली पाहीजे.
- 4) षिक्षण पद्धतीमध्ये वारंवार फेरबदल होणार नाही याची काळजी राज्यकर्त्याने केली.

## • टिका

प्लेटोच्या आदर्ष षासकाच्या कल्पनेवर खालील मुद्दयाच्या आधारावर टिका करण्यात येते.

### 1) निरंकुश राजेशाहीचे समर्थन :-

प्लेटोने या संकल्पनेच्या माध्यमातून राज्यकर्त्याला कायदयापेक्षा श्रेष्ठ ठरवले आहे. त्यामुळे हा राज्यकर्ता निरंकुष बणण्याच्या धोका निर्माण होतो तसेच तत्वज्ञानी षासकांसाठी जी षिक्षणपद्धती सांगितली आहे ती केवळ बुद्धीमान आणि सैनिकी वर्गासाठी सर्व सामान्य लोकांना या षिक्षणपद्धतीनपासुन वंचीत ठेवण्यात आले आहे. म्हणुन प्लेटोची आदर्ष राज्याची कल्पना निरंकूष राजेष्वाहीकडे झुकणारी आहे.

### 2) कायदयाचे अवमुल्यन :-

प्लेटोने तत्वज्ञ राज्यकर्त्याला कायदयापेक्षा श्रेष्ठ ठरवुन कायदयाचे महत्व कमी केले आहे. वास्तविकतः एका व्यक्तीच्या बुद्धीमत्तेपेक्षा कायदा केव्हाही उच्च दर्जाचा असतो. कारण तो विवेक आणि सदसद्विवेकबुद्धीवर आधारलेला असतो. आणि राज्यकर्त्याच्या लहरी इच्छेनुसार कारभार करण्यापेक्षा कायदयानुसार राज्यकारभार करणे कधीही श्रेयस्कर होय.

### 3) निरूपयोगी षिक्षण पद्धती :-

प्लेटोने तत्वज्ञानी राज्यकर्त्यासाठी सांगितलेली षिक्षणपद्धती पूर्णतः निरूपयोगी आहे. त्याने या षिक्षण पद्धतीतून गणित आणि तर्कषास्त्रासारख्या अमुर्त विशयावर जास्त भर दिला आहे. आणि व्यावहारीक षिक्षणाकडे दुर्लक्ष केलेले आहे. त्यामुळे या षिक्षणपद्धतीतुन उत्कृष्ट राज्यकर्ता निर्माण होईलच याची काही षाष्यती नाही.

### 4) विसंगत विचारसरणी :-

प्लेटोने तत्वज्ञानी राज्यकर्त्यासाठी कल्पना विसंगत स्वरूपाची आहे. तो एकीकडे राज्यकर्त्याला कायदयापेक्षा श्रेष्ठ ठरवतो आणि दुसकरीकडे त्याच्यावर संविधानाची नैतिक बंधने टाकतो.

### 5) बहुसंख्य वर्गाकडे दुर्लक्ष :-

या कल्पनेच्या माध्यमातून प्लेटोने बहुसंख्याक उत्पादक वर्गाकडे दुर्लक्ष केले आहे. त्याच्या मते एकाच व्यक्तीचे ज्ञान श्रेष्ठ असते परंतु ब-याचदा सामान्य जनतेच्या ज्ञानाचे मोल एका व्यक्तीच्या

ज्ञानापेक्षा जास्त महत्वाचे असते. परंतु त्यांच्याकडे दुर्लक्ष करून प्लेटोन व्यक्तीस्वातंत्र्याकडे दुर्लक्ष केले आहे

**6 ) अव्यवहारीक कल्पना :-**

प्लेटोची आदर्ष षासकीय कल्पना अव्यावहारीक व निरूपयोगी अशी आहे. इतिहासामध्ये अषा षाकसकाची उदाहरणे फारषी आढळत नाही. बुध्दीमानी व्यक्ती तत्वज्ञानी असू षकेल परंतु तो उत्कृश्ट षासक बणण्याच्या लायकीच्या असेल असे आपण म्हणु षकत नाही.

वरिलप्रमाणे प्लेटोच्या आदर्ष षासकाच्या कल्पनेवर टिका होत असली तरी ही कल्पना उच्च कोटीची नैतिक व आदर्ष स्वरूपाची आहे. ज्ञान आणि विवेकावर ती आधारलेली आहे.आणि ज्ञान व विवेकाचे राज्य कोणत्याही राज्यापेक्षा श्रेश्टच ठरते. मात्र हे देखिल तेवढेच खरे आहे.

## प्लेटोचा साम्यवाद

प्लेटोला आदर्ष राज्याची स्थापना करायची होती आणि या आदर्ष राज्यातील षासक वर्ग आणि सैनिक वर्ग न्यायी असावा असे अभिप्रेत होते. तसेच तो कर्तव्यतत्पर असावा. भ्रश्टाचारापसून मुक्त असावा हे देखील अभिप्रेत होते. म्हणून त्याने षासक व सैनिकी वर्गासाठी साम्यवादाची संकल्पना सांगितलेली आहे. संपत्ती आणि कुटुंबाचा साम्यवाद असा हा दोन प्रकारचा साम्यवाद आहे. या साम्यवादाच्या माध्यमातून श्रेष्ठ दर्जाची नितिमत्ता आणि चारित्र्य निर्माण करणे हा प्लेटोचा उद्देश आहे. साम्यवाद अस्तित्यात असल्याची उदाहरणे आढळतात.

प्लेटोने षासक आणि सैनिकी वर्गासाठी 1) संपत्तीचा 2) स्त्रीयांचा असा दोन प्रकारचा साम्यवाद सांगितला आहे. त्याच्या मते मानवी जिवनामध्ये दोन बाबी अष्या आहेत की जयाच्या आहारी जाऊन मनुश्य आपल्या कर्तण्यापासून विचलीत होतो आणि भ्रश्ट बनतो व त्या बाबी म्हणजे 1) संपत्ती 2) स्त्री किंवा कुटूंब. कुटुंबाच्या गरजेपोटी व्यक्ती अतिरिक्त संपत्ती कमवण्याच्या मागे लागतो व भ्रश्टाचारी बनतो तसेच अधिक संपत्ती मिळवण्याची हाव देखिल व्यक्तीला कर्तव्यापासून पराङ्मूत करते. म्हणून प्लेटो असे म्हणतो की षासक व सैनिकी वर्गातील व्यक्तींना स्वतःचे कुटूंब असणार नाही अष्या परिस्थितीत त्यांच्या दैनंदिन गरजा भागवण्याची जबाबदारी राज्यावर राहिल व त्यांची नैसर्गिक गरज भागवण्यासाठी षासक आणि सैनिक वर्गातील स्त्री – पुरुशांच्या तात्पुरत्या जोडया पाडल्या जाईल व त्यांच्या कडून संतती निर्माण केली जाईल.

### 1) संपत्तीचा साम्यवाद

प्लेटो असे म्हणतो की संपत्ती ही अषी वस्तु आहे की जी जास्तीत – जास्त मिळवण्याचा मोह व्यक्तीमध्ये राहतो व त्या पोटी तो भ्रश्टाचार करण्यासाठी प्रवृत्त होतो आणि म्हणून षासक आणि सैनिकी वर्गाला कर्तव्य तत्पर ठेवण्यासाठी प्लेटो या दोन्ही वर्गातून खासगी संपत्ती नश्ट करण्यात यावी असे म्हणतो. असे करण्यामागे त्याचे दोन उद्देश होते ते म्हणजे,

- 1) राज्यकर्ता निपःक्षपाती व निस्वार्थी राहावा
- 2) दैनंदिन गरजा भागवण्याची चिंता या वर्गाच्या मागे असू नये आणि त्यांना आपला पूर्ण वेळ राज्यकारभार व प्रजेच्या कल्याणासाठी देता यावा.

या वर्गातून संपत्ती नश्ट केल्यानंतर त्यांच्या उपजिविकेचा प्रश्न निर्माण होतो. तो सोडवण्यासाठी प्लेटो असे म्हणतो की या वर्गाच्या जिवनावष्यक गरजा राज्याकडून भागवल्या जातील या लोकांना सरकारी निवास-स्थानातून राहावे लोगेल आणि सरकारी भोजणालयात जेवण ध्यावे लागेल पूढे प्लेटो संपत्तीच्या या साम्यवादाचे समर्थन तीन आधारावर करतो.

- 1) मानसषास्त्रीय आधार
- 2) राजकीय आधार
- 3) तात्विक आधार

### 1) मानसशास्त्रीय आधार

मानसशास्त्रीय दृष्टीकोणातून प्रत्येक व्यक्तियमध्ये अधिक संपत्ती मिळवण्याची हाव असते आणि या वासनेतूनच व्यक्ती अधिकाधिक स्वार्थी भ्रष्टाचारी बनतो व कर्तव्याकडे दुर्लक्ष करतो म्हणून या वर्गातून संपत्तीच नश्ट केल्यास ते कर्तव्यापासून विचलीत होण्याचा प्रश्नच निर्माण होणार नाही.

## 2) राजकीय आधार

प्लेटोच्या आदर्ष राज्यात संपूर्ण सत्ता ही तत्वज्ञ राज्याकर्त्याच्या हाती राहणार होती आणि अषी केंद्रीयकृत सत्ता व्यक्तीला भ्रष्ट बनवते आणि त्यामुळे राज्यकर्ते भ्रष्ट बनून केवळ स्व हीताचा विचार करू लागतात आणि अष्या जुलमी राज्याविरुद्ध प्रजा बंड करू शकते, म्हणून राजकीय अस्थैर्याचा धोका टाळण्यासाठी प्लेटो संपत्तीचा साम्यवाद सांगतो.

## 3) तात्विक आधार

प्लेटोच्या आदर्ष राज्यात राज्यकर्ता तत्वज्ञानी असेल असे प्लेटोला अभिप्रेत होते आणि या राज्यकर्त्याने प्रजेवर पितृवत प्रेम करावे आणि हे देखिल त्याला अभिप्रेत होते. आणि ही अपेक्षा राज्यकर्ते तेव्हाच पूर्ण करू शकतील जेव्हा ते सन्यासी वृत्तीने वागतील आणि त्यासाठी त्याच्या जिवनातून संपत्ती आणि कुटुंबसारख्या बाबी नश्ट होणे आवश्यक आहे म्हणून प्लेटो संपत्तीचा साम्यवाद सांगतो.

## स्त्रीयांचा किंवा कुटुंबाचा साम्यवाद

स्त्रीयांचा साम्यवाद सांगताना प्लेटो असे म्हणतो की खाजगी कुटुंबामुळे व सुंदर स्त्री च्या मागे लागून राज्यकर्ता व सैनिक वर्ग विचलित होउन कर्तव्य पराडमुख शकतात म्हणून संपत्तीच्या साम्यवादासोबत प्लेटो या वर्गासाठी स्त्रीयांचा साम्यवाद देखिल सांगतो या साम्यवादानुसार षासक आणि सैनिकी वर्गातील लोकांना कुटुंब करून राहता येणार नाही. संपूर्ण राज्य हेच त्यांचे कुटुंब असेल व या वर्गातील बुद्धिमान व सुंदर स्त्रीया सर्वांच्या सामूहीक पत्नी असतील षारीरीक गरज भागवण्यासाठी पालक वर्गातील सुयोग्य स्त्री-पुरुशांच्या तात्पुरत्या जोडया पडण्यात येतील. त्यांच्या पासून निर्माण होणारी संतती तषीच बुद्धिमान सुदृढ व साहसी असेल या वर्गातून निर्माण झालेल्या अपत्यांचे संगोपन सरकारकडून केले जाईल. त्यामुळे जन्माला येणारी अपत्ये ती कुणा एकाची न राहता ती सर्वांची राहिल जन्मदात्यांना आपल्या अपत्यांची व व अपत्यांना आपल्या जन्मदात्यांची ओळख राहणार नाही. संतती निर्माणसाठी एकत्रीत आलेले स्त्री-पुरुश एकत्र राहणार नाही व एकमेकांना ओळखणार सुद्धा नाही त्यामुळे आदर्ष राज्यातील संतती ही सर्वांची संतती असेल व सर्व संतती कडे सर्व पालकवर्ग ममतेच्या दृष्टीने पाहिल.

स्त्रीयांच्या साम्यवादाचे समर्थन देखिल प्लेटो तीन कारणामुळे करतो

- 1) स्त्रीयांचा विकास
- 2) सुयोग्य संतती
- 3) मुलांचे योग्य संगोपन करण्यासाठी

या साम्यवादाच्या माध्यमातून प्लेटोला चार भिंतीच्या आड असलेल्या स्त्रीयांना मुक्त करायचे होते. कुटुंब संस्था नश्ट करून कुटुंबाच्या बंधनातून स्त्रीयांना मुक्त करून राजकारणात सहभागी होण्याची संधी प्लेटोने मिळवून देतो.

तसेच प्लेटोच्या काळातील विवाह संस्था सुयोग्य संतती निर्माण करण्यासाठी योग्य नव्हती म्हणून या साम्यवादाच्या माध्यमातून विवाह पद्धतीत बदल करण्यासाठी, सुदृढ निरोगी बुद्धिमान अषी प्रजा

निर्माण करण्यासाठी सुदृढ निरोगी सुंदर बुद्धिमान स्त्री-पुरुशांच्या जोड्या पाडून त्यांच्याकडून संतान उत्पत्ती निर्माण प्लेटोने सांगितली.

तसेच या साम्यवादाच्या माध्यमातून मुले जन्मल्यानंतर त्यांच्या संगोपनाची संपुर्ण जबाबदारी राज्याकडे राहणार होती त्यामुळे सर्व मुलांना समान सुखसोयी योग्य व समान प्रेमळ वागणुक मिळणार होती ज्यामुळे सुयोग्य संगोपन झाल्यामुळे राज्यातील सुयोग्य नागरीक निर्माण होण्यास मदत होणार होती.

## प्लेटोच्या साम्यवादावरील टीका

### 1) मर्यादीत स्वरूप :-

प्लेटोच्या साम्यवाद हा मर्यादीत स्वरूपाचा आहे. तो केवळ सैनिकी आणि षासक वर्गासाठीच आहे. यामध्ये बहुसंख्याक उत्पादक वर्गाकडे साफ दुर्लक्ष केलेले आहे.

### 2) मानवी प्रवृत्तीच्या विरुद्ध :-

हा साम्यवाद मानवी प्रवृत्तीच्या विरुद्ध जाणार आहे. कुटूंब करून राहणे, हा मानवी स्वभावाचा स्थायी भाव आहे. कुटूंबामुळेच मानवी जिवनातील प्रेम, ममता, करुणा सहानुभूती इत्यादी मानवी गुणांची जोपासना होऊन समाजजिवनाचा पाया बळकट होण्यास मदत होते. तसेच संपत्तीमुळे मनुश्यातील कृतीशीलता वाढते. त्याला श्रम करण्याची प्रेरणा मिळते आणि त्यात जबाबदारी ची भावना निर्माण होते. परंतु या दोन्ही संस्था नष्ट करण्यासाठी प्लेटो सांगतो आणि या दोन्ही गोष्टी नष्ट करणे म्हणजे समाजाचा पाया नष्ट करणे होय व तसेच ज्या गोष्टी काळाच्या ओघात नष्ट होण्यासारख्या असतात त्या आपोआपच नष्ट होतात. मात्र आदीम काळापासून या दोन्ही गोष्टी समाजात टिकून आहे. म्हणजेच त्यांची उपयोगीता आहे. आणि त्याच नष्ट करायला प्लेटो सांगतो.

### 3) अनावश्यक आणि अव्यवहारी :-

प्लेटोच्या साम्यवाद अनावश्यक आणि अव्यवहारी आहे ज्या तत्वज्ञानी षासकासाठी त्याने हा साम्यवाद सांगितला आहे ते नैतिकदृष्ट्या उच्च चारीत्र्याचे व गुणी असणार आहे. त्यामुळे अषा व्यक्ती कोणत्याही मोहबंधनाच्या आहारी जाणे षक्य नाही त्यामुळे हा साम्यवाद अनावश्यक वाटतो तसेच तो अव्यवहारीक पण वाटतो उत्पादक वर्गासाठी प्लेटोने तो ठेवलेला नाही म्हणजे हा वर्ग पदभ्रष्ट झालेला हवा होता असाच त्याचा अर्थ होतो.

### 4) स्त्रीयांच्या स्वाभाविक गुणांकडे दुर्लक्ष :-

या साम्यवादाच्या माध्यमातून स्त्रीयांच्या ममता, दया, वात्सल्य, कोमलता भावना प्रधानता इत्यादी गुणांकडे प्लेटोने दुर्लक्ष केलेले आहे. संतान उत्पत्तीसाठी स्त्री-पुरुशांच्या तात्पुरत्या जोड्या पाडायला प्लेटो सांगतो मात्र त्यांना विवाह करण्याचा व कुटूंब करून राहण्याचा अधिकार देत नाही स्त्री-पुरुश एकमेकांना पती पत्नी ओळखणार नाही व स्वतःच्या मुलांना देखिल ओळखणार नाही त्यामुळे स्त्रीयांच्या वरील गुणांकडे दुर्लक्ष होईल.

### 5) अनैतिकतेला प्रोत्साहन :-

प्लेटोच्या साम्यवादामुळे समाजात अनैतिकता, अनाचार, वाढू लागेल. एक पुरुश अनेकांचा पती व एक स्त्री अनेकांची पत्नी अशी परीस्थिती समाजात निर्माण झाल्यामुळे बहिण भाऊ माता-पिता यासारख्या नातेसंबंधांना अर्थ उरणार नाही व कुटूंब संस्था नष्ट झाल्यामुळे समाजात व्याभिचार वाढीला लागेल.

## 6) संघर्षाची भिती :-

प्लेटोच्या साम्यवादाच्या माध्यमातून स्त्री-पुरुशांमध्ये तात्पुरते संबंध निर्माण होतील पण ते तात्पुरते राहतीलच याची षाष्वती देता येणार नाही. पुरुश सुंदर स्त्रीकडे आकर्षित होईल आणि या नैसर्गिक प्रवृत्तीमुळे सुंदर स्त्रीच्या प्राप्ती करिता षासक आणि सैनिकी वर्गामध्ये संघर्ष निर्माण होईल. तसेच मात्या-पित्या पासून जन्माला आलेली अपत्ये चेहऱ्यावरून बऱ्याचदा सारखी दिसत असल्यामुळे आपली अपत्य कोणती हे षासक वर्ग ओळखु षकेल ज्यामुळे संगोपन करताना षासक वर्ग आपल्या पाल्यांकडे जास्त लक्ष आणि इतरांकडे दुर्लक्ष अषी परिस्थिती निर्माण होईल ज्या गोश्टी आदर्ष राज्यासाठी उपयोगी नाही.

वरिलप्रमाणे सर्वसामान्य टिके सोबतच प्लेटोचा षिश्य असलेल्या अॅरीस्टॉटलने देखिल प्लेटोच्या साम्यवादावर टिका केलेली आहे. त्याच्या मते या साम्यवादाच्या माध्यमातून व्यक्तीतील काम करण्याची प्रेरणा व श्रमाचे महत्व खाजगी संपत्ती नश्ट करून प्लेटोने नश्ट करून टाकले आहे. हा साम्यवाद व्यक्ती विकासासाठी घातक आहे. तसेच अष्या प्रकारचा साम्यवाद जगात कोठेही अस्तित्वात असल्याचे उदाहरण आढळत नाही हा साम्यवाद प्लेटोने एकता निर्माण करण्यासाठी सांगितला परंतु यातून एकता निर्माण होण्याऐवजी अराजकताच निर्माण होईल.

स्त्रीयांच्या साम्यवादाच्या माध्यमातून स्त्री-पुरुशातील नातेसंबंध निष्वित न राहल्यामुळे समाजात अनैतिकता पसरेल तसेच मुले ही सर्वाची आहेत म्हणुन प्रत्येकजण त्यांच्या संगोपनाकडे दुर्लक्ष करेल त्यामुळे मात्यापित्यांच्या प्रेमाला ते पारखे होतील कुटूंब संस्था नश्ट झाल्यामुळे मुलांवर संस्कार होणार नाहीत व उत्तम नागरीक निर्माण होणार नाही. स्त्रीयांच्या साम्यवादामुळे राज्यकर्तावर्ग सुखी समाधानी राहणार नाही सुंदर स्त्रीयांच्या प्राप्तीसाठी त्यांच्यात संघर्ष निर्माण होईल. तसेच स्त्रीमुक्तीमुळे गृहकार्यात अडचण निर्माण होऊन कौटुंबिक स्वास्थाअभावी सामाजिक जिवन धोक्यात येईल.

